

HALABUIK JÓZSEF*

Céhláda, avagy a falu bíróládája?

Az írott és a tárgyi emlékek együttese képezi a történeti folyamat forrását. Kívánatos lenne, hogy ezek „megszólaltatása” kellő összhangban legyen. Egyes esetekben azonban ellentmondások tapasztalhatók. A főváros történetében most egy ilyen ellentmondás feloldására teszünk kísérletet: a Budapesti Történeti Múzeum Várostitörténeti Osztálya gyűjteményéből¹ az Albertfalvai Helytörténeti Gyűjtemény és Iskolamúzeumban² elhelyezett és az állítólagos³ helyi asztalos céh céhládájának tartott díszes ládika történeti szerepét akarjuk meghatározni. Ezért sorra kell vennünk a történet összes szereplőjét és helyszínét! Azaz magát a község történetét és annak rendelkezésünkre álló különféle forrásait; az egykori igazgatási rendszerét, beleértve uradalmi kapcsolatait is; a valamikori termelési szerkezetét és értékesítési szokásait; valamint főként magát a megelőzően említett díszes ládikát.

Albertfalva,⁴ Buda(pest) déli középkori, kora-újkori határvonalára telepített ipari-falu, előváros volt a fővároshoz 1950-ben bekövetkezett csatolásáig, mikortól is annak XI. kerülete egyik városrészét alkotja. A települést 1815-ben a neves tudós és közéleti személyiség, **ettrekarcsai Georch Illés** – az akkor Habsburg-családi magánvagyon részét képező uradalom helybeli tisztartója – javaslata és elképzelései szerint alapította **Albert** szász-tescheni herceg, **Krisztina** főhercegnő (**Mária Terézia** leánya) férje.⁵ Az adott helyszínen magán korábban sohasem állt település, bár a környező kistérség mindig is az ország központi fekvésű és sűrűn lakott tájához tartozott. A lakók magyar s külföldi származású, elsősorban iparos foglalkozású telepések voltak. A mezőgazdasági munkák (a növénytermesztésben, állattartásban és más további területeken) elhanyagolhatók voltak a falu gazdasági életében. Éles belső közösségi harc folyt még az úgynevezett „kétlaki” életmód ellen is Albertfalván. Az egyutcás faluban elsősorban olyan faiparosok telepedtek (telepedhettek) meg és nyitottak műhelyt (végezhetek munkát azokban), akik áruikat (mestereikét) a fővárosba szállították értékesítésre. A kicsiny település alapításától fogva önálló volt és hivatalos neve szerint Albertfalvának titulálták.⁶ A hivatalos magyar állami település-névadás is – némi vitát követően, de igen szerencsés módon – megtartotta 1899-ben a község eredeti elnevezését.

A település küldetéstudata (ha szabad ebben az esetben ezt a kifejezést használnunk) az *egyes magyar polgári főváros fejlődése kapitalista útjának életrekeltése volt* (lett volna). Ennek az elvárásnak számos súlyos nehézség (mint például az 1838-as katasztrofális árvíz) közepette csak

* BMF, Kandó Kálmán Villamosmérnöki Főiskolai Kar, HMI; Budapest VIII., Tavaszmező utca 17.

részlegesen volt képes megfelelni. A győztes 1848-as magyar polgári forradalmat követő nemzeti szabadságharc leverése és az azutáni tudatos megtorlások azonban már teljesen lehetetlenné tették ennek a közösségi „vállalásnak” az érvényesülését. Később is fontos ipari központ lett a kicsiny falu, de az alapításakor remélt társadalmi, gazdasági szerepkörét soha többé nem tudta már betölteni.

Albertfalva történetét többen megkísérelték – hézagosan – feldolgozni.⁷ Az elsődleges levéltári forrásokat csak a mi kutatásunk tekintette át (eddig a 19. század végéig). Ennek következtében több eddig élő hiedelemmel és közkeletű téves vélekedéssel le kellett számolnunk. Alapvető jelentőségű adatokat hiteles módon sikerült meghatároznunk. Ennek a történeti kutató s ábrázoló munkának köszönhetően például egészen világosan kirajzolódik ma már a település történeti fejlődése, a maga számon tartandó sajátosságaival, sőt egyedi ismérveivel. Az előbbieket megerősítik a tárgyi emlékműanyagból levonható következtetések is. Így érthetővé váltak a helytörténeti folyamatok hathatós bekapcsolódásai az országos történeti áramlatokba, a nemzetközi összefüggések figyelembevételével. A ma már sajnos, rendkívül töredékes forrásadathalmaz azonban mégis olyan mennyiségű és minőségű történeti következtetés megfogalmazását tette lehetővé számunkra, amelynek keretében egyértelműen eldönthető a legfontosabb eseménytörténeti kérdések és egyértelműen megrajzolható az országosba kapcsolódó helyi általános társadalmi, gazdasági fejlődés mibenléte is.

A mesterségek űzői szintűgy megtelepedtek az egykori telepített falvakban, mint a földművelésből, vagy a szolgáltatások végzéséből, valamint a kereskedelem folytatásából élők. A kis településeken általában nem lehetett megélni az iparúzésből. Voltak azonban kivételes esetek, amelyek sorába illeszkedett Albertfalva is, a maga egészen egyedi helyzetével: *a faluban élő faiparos mesterek* és azok különféle munkatársai (a mindenkori lakosság túlnyomó részét képezve) földesúri függőségben éltek, mint házas, vagy házatlan *zsellérek*. (Hagyományos jobbágyi kötelékben senki sem volt a településen.) Feltűnő körülmény volt, hogy kezdetektől az összes kötelezettségeiket pénzbeli megváltással egyenlítették ki. Továbbá, az uradalom a helybeli iparosok munkájára, vagy annak termékeire lényegében mindvégig sem nem tartott igényt, sem nem kívánta azokat maga értékesíteni. Viszont az említett iparosok mint földesúri függésben dolgozó mesterek szabadon értékesíthették termékeiket, nem illethette őket a kontárság vádja és annak korlátozó hatású súlyos következményei. Így kereskedhettek zavartalan módon, Pesten s Budán. És gazdagodhattak, pontosabban szólva: tőkét halmozhattak fel, a jó néhány azért mégis meglévő akadályozó tényező közvetlen, illetve áttételes módon jelentkező hatásai ellenére is. A helybeli lakosság a szomszédos fővárosiakkal lényegében azonos tartalmú és megegyező magatartásformákban megnyilatkozó életmódot folytatott. A település szerkezete is ahhoz igazolódóan formálódott.

A mesterségűzők – természetesen alapvetően famegmunkálással foglalkozókról van esetükben szó – egyedi termelőműhelyek köré csoportosultak. A feudalizmus korszakában uradalmi keretek között semmi nyoma sincs Albertfalván a céhes termelési formának. Arra sem utal egyetlen forrás sem, hogy akár megkísérelték volna azt megalakítani, vagy bekapcsolódtak volna egy-egy másik (mondjuk promontoriumi – azaz budafoki, vagy pesti, illetve budai) céh tevékenységébe, avagy bárminemű érdeklődést tanúsítottak volna e szervezeti forma iránt. Éppen ellenkezőleg, teljesen közömbösen viseltettek vele szemben a (gazdasági) közéletben egyébként igencsak tevékeny helyi mesterek, akik ráadásul „szabad” állapotukra való hivatkozással hosszan és eredményesen pereskedtek termékeik korlátozatlan forgalmazása érdekében a pesti asztalos céhhel. De már pusztán maga a céh létezésének esetleges felvetése önmagában is ellentétes (lenne) a község korábban említett küldetéstudatával. Az idő múlásával pedig egyenesen elképzelhetetlen, hogy a kialakuló kapitalista (kis)ipar szerveződési formák létrejöttékor – ha valamikor is lettek volna – a céhes keretekre ne történt volna utalás, hiszen azoknak a még élő nemzedék, illetve szülei életében kellett volna itt működniük. (Az iparoscsaládok, illetve -műhelyek történetében viszont elképzelhetetlen ilyen emlékezetkiesés, amely alapvetően az identitásukat törölte volna el.) De sem a reformkori, sem a forradalom alatti, sem pedig az önkényuralmi időszak, illetve a kiegyezést követő évtizedek termelői, községi s uradalmi, valamint városi, vármegyei pénzügyi irataiban ennek nyomát sem találjuk. Nincs megemlítve egyetlen ipartörténeti forrásban, vagy tudományos feldolgozásban sem.⁸ Közel korabeli személyes, vagy szélesebb körű közösségi szájhagyomány sem emlékszik valamikori

meglétére. Viszont történetírás-történeti⁹ vizsgálattal, illetve az érintett kis számú¹⁰ személyes hivatkozó családtörténetének áttekintése révén az is megállapítható, hogy az egykor iparközösségi vezető szerepet játszó ősről (egykori tisztségéről megfledkezve) állítják utódai az általános s a környékbeli hasonlóságok alapján: céhbeli vezető szerepet játszott. A helytörténeti szakirodalom ugyanakkor a korszakok általános jellegzetességei alapján minden (legalább) felszínes vizsgálódás mellőzésével állapította meg itt céh működését, anélkül, hogy annak bármiféle (írásos, tárgyi) emlékére hivatkozott volna. Viszont az álláspontok szerint megvolt maga a „céhláda”, ami egyben minden korábbi feltételezést azonnal legalizált...

Albertfalván ezután – figyelemre méltó módon, korán és határozott jelleggel – 1874. március 8-án megalakult az akkor korszerű, kapitalista társadalmi szakigényeket kielégítő helyi Ipartársulat, 1885. február 10-én az Ipartestület, 1891. december 6-án pedig – a községbeli mesterek összefogásával – a Pest megyei hitelszövetkezet keretében, a nyersanyag beszerző szövetkezet.¹¹

A falvak igazgatásáról meglehetősen sokat tudunk a középkor végéről, de a tényleges helyi eseményeket illetőleg már sokkal kevesebbet és azt is meglehetősen esetleges módon. Egyes települések levéltári iratanyaga kellő mennyiségben ránk maradt, míg másoké elpusztult, vagy éppen kallódik.¹² Egy azonban biztos: a kutatónak szinte állandóan felkészültnek kell lennie arra, hogy a legváratlanabb esetekben, helyen s körülmények között bukkan fontos tárgyi, vagy szöveges forrásra. Országos, esetleg nemzetközi kitekintésben is számottevőre azonban már csak meglehetősen ritkán, szerencsés módon.¹³

A falvak élén – függetlenül azok nagyságától, belső életük szervezettsége mikéntjétől, földesúri függőségétől – mindig a (választott) bíró állt.¹⁴ A 19. században a földesúr által jelölt két-három, helyben legalább háztulajdonnal rendelkező zsellér, de leginkább a jobbágyi kötöttségek alá eső telkes gazda sorából származó személy közül szabadon választott a helybeli népesség bírót.¹⁵ A bíró tisztsége betöltésének kezdetén hivatalosan magához vette a *b í r ó l á d á t*, a benne lévő irományokkal.¹⁶ Ebben a hivatali bútordarabban tárolták még az üres papírokat, a tintát, az író tollakat, a házipénztárt is.¹⁷ Az iratok sorában a helyi életet szabályzó legfontosabbak¹⁸ szerepeltek: az urbárium, a hivatalos szerződések, a bíró számadások, nyugták, kimutatások, összeírások és még más hasonlók.¹⁹ A bíró – első hivatalos ténykedéseként – még átvette a hivatali jelvényeit is: a bírói pálcát²⁰ és a községi fém pecsétnyomót.²¹ Az általunk vizsgált Albertfalván a bírói tisztségre lényegében néhány (olykor egymással egyáltalán nem szívélyes, többször iparúzési versenytársi viszonyban álló) család tagjai voltak esélyesek. Abban azonban megegyeztek, hogy legtöbbjük az (időszakos) hatalom mellett bizonyos szükséges és kellő tekintéllyel is rendelkezett (legalább is hívei táborában).

Albertfalván céh-, vagy bíróládával, esetleg valamely más közéleti tevékenységnél fontos eszközszerepet betöltő készítménnyel van-e dolgunk? Hivatalosan – bármilyen meglepő is – a vizsgált tárgy céhládaként szerepel a közgyűjteményben. Az erről szóló fényképes ismertető cikk²² (melynek szerzője akkor a BTM illetékes szakmuzeológusa, a műszaki tárgyi emlékek gondozója volt) is ekként említette. Mi tehát a helyzet?

Mindaz, amit a ládáról az illetékes közgyűjtemény elmondani tud,²³ az csupán a műtárgy itt következő leírása: az albertfalvai asztalos céh céhládája.²⁴

A diófa láda oldalait diófagyökér nemesfalemez²⁵ borítja. A négy oldallapon 1-1 mm-es jávorfa berakás²⁶-csík keret látható, mely a sarkoknál körívesen megtörik. A két kisebb oldallapján 1-1 sárgaréz fogantyú. A kulcslyukat pajzs alakú sárgarézlap keretezi. A kulcslyuk felett, a láda fedelén, díszes sárgaréz fogantyú.

Méretei: szélessége 37,2 cm, hosszúsága 56 cm és magassága 41 centiméter.

Készítésének ²⁷ időpontja: 1819. Restaurálva (1973).

Az 1973-as fővárostörténeti TV vetélkedő keretében adományozta: **Ambrus Józsefné.**²⁸

A részletező leírástól eltekintve, ez az ismeretanyag aligha elégíti ki a műtárgykezelés jogos szakmai elvárásait.²⁹ (Ez idáig muzeológus szakszerű – a korszerű helytörténeti kutatások eredményeit is figyelembevevő – vizsgálatokat nem végzett a nevezett műtárgyon.)

A gondos mestermunkával készült ládácska nemes vonalú alkotás. Stílusát tekintve legin-

kább klasszicista munka, bár sárgaréz fémdíszítményei maguk részben barokkos jellegűek. Az egész készítmény valamiféle méltóságot sugárzó, de ugyanakkor a feltételezett őrző, tároló feladatát mindeképpen eredményesen szolgáló asztalosmunka.

Sorsa alakulásának vizsgálatakor kizárható, hogy más helyszínen történő alkalmazásra, vagy esetleg ilyen célú megrendelésre készült volna.³⁰

A ládát őrző helytörténeti gyűjtemény közlése szerint a mai tartalmával – különféle községi, de még inkább községbeli ipartörténeti papír emlékművel – együtt egy, a község korábbi irányításához kötődő adományozótól került a múzeumba.

Az eseménytörténeti ismereteinket és a logikai következtetéseinket – a rendelkezésünkre álló jelenségbeli párhuzamok figyelembevételével – egybevetve csak a következő tételsort fogalmazhatjuk meg.

Vizsgálódásaink összefoglalásaként megállapíthatjuk:

1. A nevezett tárgy céhláda (azaz átlagosan nivós ipartörténeti emlék) semmi esetre sem lehetett.³¹
2. Szinte teljes biztonsággal kizárható, hogy valamely ünnepélyes célra, de falun kívüli megrendelő³² számára állították volna össze.
3. Készítésével, sorsával kapcsolatban ma még több (akár eléggé lényeges) kérdés vagy nem, vagy csak közvetett úton, áttételes módon s részlegesen válaszolható meg.
4. Készítőjének személye és annak időpontja bizonytalan. Sorsának lépésről lépésre történő figyelemmel kísérése – a kutatómunka feltételei között – nem elvégezhető feladat.
5. Az összes felsorolható érv alapján az említett műtárgyat Albertfalva község igazgatásához (és csakis ahhoz) szorosan kapcsolódó becses emlékként tekintjük.

Elképzelhető, hogy a helyi asztalosok valamilyen önszerveződő közössége használta hivatalossága kiemelése céljából e díszládát. Az albertfalvai gazdasági, társadalmi, urbanisztikai haladás sajátos, de ugyanakkor az európai polgárosodás fővonalába sorolódó főváros fejlődése keretében bizonyítottan meglévő, vonatkozó alkotó elemek erőteljes összefüggést mutatnak az ottani iparos-társadalom és községi igazgatás rendkívül szoros állandó kapcsolatára. Így joggal feltételezhetőnek tartjuk, hogy e láda használata esetében nem különült el olyan határozottan, mint általában a feudalizmus időszakában a falvakban, a község vezetésének és a helybeli kapitalista termelő tevékenységet folytató mestereknek, azok műhelyeinek (szervesen és szorosan összefüggő) működése. A mesterek és műhelyeik termelési területi, szerves kötődésű kapcsolata a település tényleges, általában a magyar polgárosodás és az európai típusú egységes fővárosfejlődés szolgálatában álló irányításával Albertfalván „egyedi” jellegű fejlődési megtestesüléseket, előremutató (kapitalista tartalmú) megoldásokat eredményezett.

Ennek – az életszerű és nagyobb részében a mindenkori önmegújulásra, valamint erőteljes (fővárosi szintű) urbanisztikai hatások elérésére is folyamatosan kész – magatartásnak lehetett egyik tárgyiasult, úgymond segédeszköze, illetve a méltó megjelenési formájában is azt megtestesítő jelképe a szóbanforgó tárgy.

A (székes)főváros határvonalán élő, fejlődő városias iparos-falu közösségének egyetemes megjelenítését volt hivatva a díszes, nemes vonalú és gyakorlatias használatra tervezett, gondos munkával kivitelezett és mindmáig tisztelettel megőrzött formáival szolgálni:

B í r ó l á d a volt.

IRODALOM ÉS JEGYZETEK

1. Leltári szám: 73.250.1. – A közgyűjteménybe az Albertfalvai Helytörténeti Gyűjtemény és Iskolamúzeum törzsanyagával került. Ez utóbbiba pedig egy helyi neves egykori asztalos család leszármazottai adományaként.
2. Szakszerű és gondos vezetését *Beleznay István* látja el. Köszönet mindenkor segítőkész támogatásáért.
3. Ugyanis egyetlen további tárgyi, vagy írásbeli bizonyíték sincs létéről, illetve megalapozott, szélesebb körű szájhagyomány sem szól róla, csak egynémely kósza hír. Sajnálatos módon ide tartoznak azok a – nem korabeli – történetírói kísérletek is, amelyek önálló kutatások mellőzésével, fejlődési párhuzamosságok kritikamentes alkalmazása révén említik Albertfalván céh(ek) létét s aztán egymást idézve sorakoznak. – (A forráskritika követelményeinek megfelelően azonban ezeket már korábban megvizsgáltuk és tételes cáfolatuk, ha szükséges lenne, az utóbbi idők kutatásai alapján viszonylag könnyen és hathatósan [egyenként is] lehetséges.)

4. V. ö: Budapest Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993., I., 26–27. (Céhek: u. o., 280-281 [nem említi].)
5. V. ö: *Dr. Halabuk József: Albertfalva története a kezdetektől a századfordulóig*, Budapest, 1997.
6. Német nyelvű alakváltozata – Saxenfeld – jóval későbbi keletkezésű, feltehetőleg bécsi névadás eredményeként volt használatban.
7. V. ö: *Nagy Lajos: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*, (Budapest története, III.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975., III., 301–302.
8. Egyetlen újabb keletű munka (*Virt László: Albertfalva és egyházközsége, Albertfalva* [szerk.: *Virt L.*], Budapest, 1991., 7.) említi határozottan, igaz minden forrás megjelölés mellőzésével: „Előbb céhbe tömörültek.” – Az Albertfalva társadalma című tanulmányában (Albertfalvai Keresztény Társas Kör, Budapest, 1999.) azonban már ezt nem említi meg. – Itt jegyzendő meg, hogy *dr. Hoffmann Pál: „Házhelyek Promontoriumnál...”* Albertfalva története, Albertfalvai Polgárok Köre, Budapest, 1997. ugyancsak nem tud itteni asztalos céhről.)
9. Historiográfiai.
10. Gyakorlatilag egy családról, egy rokoni körről van szó.
11. Ezek tárgyi, írásos forrásanyaga megalálható a PmL, BFL, a BTM és a helytörténeti gyűjteményben.
12. Albertfalva esetében összetett a helyzet: A helyi közösség iratanyaga teljesen szétszóródott. A birtok uradalmi iratanyaga 1945-ig példás rendben állt. Ezt követően – a levéltárosok minden erőfeszítése ellenére is – alig kutatható állapotban van a PML-ban.
13. Albertfalva történetének feltárása – korábbi kutatásaink eredményei szerint – ebbe a körbe tartozik.
14. V. ö. általános értelemben véve: *Bezeredy Győző: A török kiűzése után, Babarc*, u. o., 1998., 97 és skk.
15. A rendkívül töredékes (és igen romlott állagú, csak alapegységeknek megfelelően újrendezett) uradalmi levéltári iratanyag nem teszi lehetővé a helyi bírók sorának megállapítását. (Az azonban meggyőzően rögzíthető, hogy az általános szokásoktól és irányultságoktól ez esetben tényleges eltérés nem mutatható ki.)
16. A helyi írásbeliség fejlettségének megfelelően, a földesúri igények függvényében és az érintett bírók tevékenységgyakorlásának szorgalmi foka szerint alakult az iratanyag mennyisége. Egyes községekben rendszerint elég korán már – a bíróládától elkülönítve – tároltak (irattári jelleggel) más helyen is hivatalos okmányokat.
17. Albertfalván az egyik 1886-os községi leltár tartalmazott egy „keményfa pénztári ládát” (két forint ötven krajcáros értékben), ami minden bizonnyal nem volt azonos az általunk vizsgálttal.
18. Feltételezhető, hogy az egykor itt őrzött (de már saját korában is sokszor meglehetősen viszontagságos sorsú) irományok közül a tudományos kutatás számára ma ismeretes egynémely darab, a nélkül, azonban, hogy innen eredeztethetősége ma ténylegesen megállapítható volna.
19. Írásos és közvetett bizonyítékok is alátámasztják, hogy elsősorban a 19. század második felében (jogi, közigazgatási és temetési szertartási (!), alkalmanként pedig más gyakorlatias tartalmú) kézikönyvtár is kiegészítette az irattárat. Megtalálhatók voltak még itt egyes újságok, bizonyos hivatalos közlönyök, néhány hirdetmény, felhívás s értesítés is. (Későbbi időpontokban pedig még a helybeli életmódhoz kapcsolódó reklámok is.)
20. Albertfalva esetében sem maguk a korabeli iratok, sem pedig a szájhagyomány ilyenről nem tud, vélelmezett egyik közgyűjtemény sem őriz, leszámazottnál, magángyűjtőnél léte pedig nem ismeretes.
21. Az albertfalvaiak lenyomatait közreadta: *Halabuk*, i. m. (Az eredetiek a PmL. érintett külön gyűjteményében találhatók. Egyes szakterületek a BTM Albertfalvai Helytörténeti Gyűjteményében vannak.)
22. *Dr. Tóth István: Az albertfalvai asztalos céhláda, „Budapest”*, Budapest, 1974., I., (január), 38.
23. Az adatokat – a nyilvántartó lap alapján – *dr. Létay Miklósnak* (BTM, Városhelyi Osztály, Kiscelli Múzeum) köszönöm.
24. A nyilvántartás minden tudományos vizsgálat mellőzésével eleve elfogadta az adományozó által vélelmezett rendeltetést.
25. Furnér.
26. Intarzia.
27. A nyilvántartás ezt határozottan nem állítja, így az időpont vonatkozása tulajdonképpen meghatározhatatlan.
28. Budapest XI., Albertfalva, Sáfrány utca 69.
29. A téves, vagy megalapozatlan megállapításokat most nem is említve...
30. Ennek – az alkotóját büszkeséggel eltöltő „ténynek” mindenképpen valamiféle nyomának kellene lennie (amire azonban ez idáig nem bukkantunk) a szájhagyományban, a különböző írott forrásokban. Továbbá megállapítható, hogy feltételezhető valamiféle „hiánya” sehol (más településen, céhben) sem jelentkezik.
31. Sem itteni céhé, sem pedig környékbelié, de teljesen valószínűtlen, hogy más megrendelésre készült volna.
32. Ideértve magát az uradalmat is.